

Η επίδραση των παραδοσιακών και φολκλορικών διαδικασιών στη γνώση και την προτίμηση του ελληνικού παραδοσιακού χορού

Δήμας Ηλίας, Βαγενάς Γεώργιος, Γκίοςος Ιωάννης
Πανεπιστήμιο Αθηνών Τ.Ε.Φ.Α.Α.

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται στην Ελλάδα έντονο επιστημονικό ενδιαφέρον για την έρευνα και την μελέτη του λαϊκού παραδοσιακού χορού, πράγμα που στο εξωτερικό είχε ξεκινήσει πριν από πολλά χρόνια. Εκπονείται λοιπόν από Έλληνες επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων, ένας αξιόλογος αριθμός διδακτορικών κυρίως διατριβών, με αντικείμενο τον ελληνικό παραδοσιακό χορό. Οι πρώτες διδακτορικές διατριβές που περατώνονται, είναι αυτές των Μ. Ζωγράφου (1989) και Η. Δήμα (1989), οι οποίες εξετάζουν αντίστοιχα τη διαδικασία μετασχηματισμού του σέρα χορού των Ποντίων και του παραδοσιακού χορού στην κοινότητα Συρράκο με διαφορετικούς τρόπους προσέγγισης και αναλυτικές μεθόδους. Το ίδιο έτος περατώνεται και η διδακτορική διατριβή της Ρ. Λουντζάκη (1989) η οποία υποστηρίζεται στο εξωτερικό και μελετάει το ύφος του χορού, στο Μικρό και Νέο Μοναστήρι, με βάση την ηλικία το φύλο και τις διάφορες περιστάσεις.

Τη συνέχεια και τις αλλαγές στη χορευτική παράδοση των Ακμπουναριωτών, μετά τη διαίρεσή τους σε δύο κοινότητες μελέτησε και ο Ι. Πρανσιδής (1995). Η Α. Παναγιωτοπούλου (1992) περιγράφει το χορευτικό φαινόμενο της επαρχίας Δωρίδας, ενώ ο Ι. Ζήκος (1992) εξετάζει την παιδαγωγική σημασία και την μορφωτική δύναμη του παραδοσιακού χορού στα χωριά της ορεινής ζώνης Βοίου. Οι δύο αυτές εργασίες εξετάζουν εκτός των άλλων και τις διαδικασίες εκμάθησης του τοπικού χορευτικού ρεπερτορίου. Ενώ οι παραπάνω εργασίες μελετούν τη συνέχεια και τις αλλαγές στους παραδοσιακούς χορούς, καθώς και τη μορφοποιητική δύναμη του χορευτικού φαινομένου, η Β. Τυροβολά (1994) ασχολείται με τη δομική – μορφολογική και τυπολογική προσέγγιση της μορφής του *συρτού στα τρία* στην Ελλάδα. Μια άλλη εργασία, η οποία μελετάει τη σχέση των παραδοσιακών χορών προς τη σύγχρονη αγροτική κοινωνία του Νομού Μαγνησίας είναι αυτή του Κ. Σαχινίδη (1995). Στην έρευνα αυτή, που χρησιμοποιήθηκαν μέθοδοι των κοινωνικών επιστημών, διερευνήθηκε μεταξύ των άλλων και ο τρόπος απόκτησης της γνώσης των ελληνικών παραδοσιακών χορών σ' ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα τριακοσίων κατοίκων, όλων των ηλικιών, προερχόμενο από δεκαπέντε κοινότητες του Νομού Μαγνησίας.

Σε αντίθεση με τις εργασίες εκείνες οι οποίες αναφέρονται στον παραδοσιακό χορό και στις διαδικασίες εκμάθησής του, ο Β. Σερμπέζης (1995) αναζητά να επιλύσει προβλήματα μεθοδικής και διδακτικής του ελληνικού χορού, ενώ η Στυλιανή Δούκα (1998) μελετάει το χαρακτήρα του χορού στην κλασική αρχαιότητα. Εκτός όμως από τις παραπάνω εργασίες οι οποίες αναφέρονται στον παραδοσιακό χορό, είναι και αυτή του Σ. Σπηλιάκου (1998) που μελετάει τον *συρτό και τον μπάλο* στη Νάξο σε σχέση με τη μουσική και το τραγούδι, της Μ. Κουτσούμπα (1997) και της Κ. Πανοπούλου (2001) που εξετάζουν θέματα πολιτιστικής ταυτότητας στην σύγχρονη κοινωνία, καθώς και του Δ. Γουλιμάρη (1998) που αφορά την οργανωτική δομή και λειτουργία των φορέων του παραδοσιακού χορού στην Ελλάδα και το Βέλγιο. Τέλος η εργασία του Φ. Φιλίππου (2002) εξετάζει τους παράγοντες που συντελούν στην πραγματοποίηση και διαμόρφωση μιας χορευτικής παράστασης, καθώς και τη

σημαντικότητα των παραγόντων αυτών, ενώ η διδακτορική διατριβή του Δ. Κάρδαρη (2003) μελετάει το χορό μέσα από τις κοινωνικές τάξεις της Ζακύνθου.

Από την παραπάνω επισκόπηση των διδακτορικών διατριβών, αλλά και από τις υπάρχουσες δημοσιευμένες εργασίες, φαίνεται ότι δεν υπάρχουν έρευνες που να εξετάζουν τον τρόπο με τον οποίο οι Έλληνες μαθαίνουν στις μέρες μας τον ελληνικό παραδοσιακό χορό. Εξαίρεση αποτελεί η εργασία του Κ. Σαχινίδη (1995) που αναφέρεται στις διαδικασίες εκμάθησής του ελληνικού παραδοσιακού χορού, περιορίζοντας όμως την μελέτη του, σε δεκαπέντε κοινότητες του Νομού Μαγνησίας.

Το θέμα λοιπόν της μελέτης μας αφορά τον τρόπο εκμάθησης του ελληνικού παραδοσιακού χορού στις μέρες μας και θεωρείται σημαντικό, γιατί σχετίζεται με τις γενικότερες αλλαγές στην πολιτιστική συμπεριφορά των σύγχρονων Ελλήνων. Για τις αλλαγές αυτές, έχουν γίνει μελέτες σε θεωρητικό επίπεδο (Μερακλής, 1989), δεν υπάρχουν όμως εμπειρικές έρευνες που να τις επαληθεύουν.

Το θεωρητικό πλαίσιο, του συγκεκριμένου προβλήματος, απορρέει από τη θέση που επεξεργάζεται ο Μερακλής (1989) σχετικά με τον εκμοντερνισμό του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού. Με βάση αυτή τη θέση ο παραδοσιακός λαϊκός πολιτισμός, δημιουργήμα κυρίως της παραδοσιακής αγροτικής κοινωνίας, μέσα στην σύγχρονη αστική κοινωνία μετασχηματίζεται σε φολκλόρ, είτε με σκοπό το κέρδος (Τουρισμός), είτε με σκοπό την ενσωμάτωσή του στην αστική κουλτούρα. Ως φολκλόρ δε, ορίζεται η μεταβίβαση και παρουσίαση του λαϊκού πολιτισμού από δεύτερο χέρι (Moser, 1962). Με άλλα λόγια ο Moser υπονοεί μια τεχνητή αναγέννηση και αναβίωση των παραδοσιακών μορφών του λαϊκού βίου και πολιτισμού, οι οποίες δεν ανταποκρίνονται στις σύγχρονες κοινωνικές ανάγκες. Το φαινόμενο του εκμοντερνισμού του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού, ξεκίνησε στο τέλος του 19^{ου} αιώνα (Δήμας 1993) και εντάθηκε μετά τον β' παγκόσμιο πόλεμο εξαιτίας της αθρόας μετακίνησης των κατοίκων της υπαίθρου προς τα αστικά κέντρα του εσωτερικού και του εξωτερικού (Μερακλής 1989). Με βάση λοιπόν τη θεωρία του εκμοντερνισμού του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού, μπορούμε να διακρίνουμε δύο ειδών διαδικασίες εκμάθησης του ελληνικού παραδοσιακού χορού: την παραδοσιακή και την φολκλωρική (Δήμας 2001). Η παραδοσιακή διαδικασία εκμάθησης, αφορά τις παραδοσιακές αγροτικές κοινωνίες και πραγματοποιείται στα πλαίσια της οικογένειας, των κοινωνικών εκδηλώσεων και του ευρύτερου συγγενικού και φιλικού περιβάλλοντος. Η φολκλωρική διαδικασία εκμάθησης, αφορά τις σύγχρονες κοινωνίες και πραγματοποιείται στα πλαίσια του σχολείου και του πολιτιστικού/χορευτικού συλλόγου (Μερακλής 1989). Ο εκμοντερνισμός, όμως του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού, όπως και όλες οι διαδικασίες οικονομικού και πολιτιστικού μετασχηματισμού των ανθρώπινων κοινωνιών, δεν είναι αυτόματες, απόλυτες και ολοκληρωτικές (Τσαούσης 1987). Συνήθως συνυπάρχουν παλιές και νέες διαδικασίες, οπότε ο μετασχηματισμός δεν αναφέρεται τόσο στην εξαφάνιση των παλαιών και την απόλυτη επικράτηση των νέων, όσο στη διαβάθμιση του ρόλου τους και την ένταση της συμμετοχής τους (Μερακλής 1973,). Με βάση τα παραπάνω, είναι αναμενόμενο να εμφανίζονται στην σύγχρονη Ελληνική κοινωνία, τόσο οι παραδοσιακές, όσο και οι φολκλωρικές διαδικασίες εκμάθησης του παραδοσιακού χορού. Το πρόβλημα λοιπόν, που αναδύεται για εμπειρική διερεύνηση, αφορά τον βαθμό συμμετοχής των δύο αυτών διαδικασιών στην απόκτηση της γνώσης και στη διαμόρφωση της προτίμησης του ελληνικού παραδοσιακού χορού.

Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν η εξέταση της σχέσης μεταξύ των χαρακτηριστικών γνώσης και προτίμησης του ελληνικού παραδοσιακού χορού και του τρόπου εκμάθησής του σε φοιτητές-τριες των ελληνικών Πανεπιστημίων. Ως γνώση των παραδοσιακών χορών ορίστηκε ο αριθμός των ελληνικών παραδοσιακών χορών που ξέρουν να χορέψουν οι φοιτητές - τριες, ενώ ως προτίμηση ορίστηκε η συχνότητα χρήσης τους σε διάφορες χορευτικές εκδηλώσεις. Η επιλογή των φοιτητών - τριων ως υποκειμένου στην παρούσα μελέτη, έγινε, παρά την μερική αντιπροσωπευτικότητα τους ως προς το σύνολο των νέων της Ελλάδας για τους εξής μεθοδολογικούς/ερευνητικούς λόγους: α) λόγω της ηλικίας τους έχουν

διαμορφώσει σε σημαντικό βαθμό τις μουσικοχορευτικές τους προτιμήσεις και κατά συνέπεια έχουν υποστεί κατά το μεγαλύτερο μέρος τις διαδικασίες εκμάθησης του παραδοσιακού χορού, β) λόγω των σπουδών τους παρουσιάζουν μεγαλύτερη κλίση απόκτησης γνώσεων και κατά συνέπεια απόκτησης γνώσεων για την πολιτιστική τους κουλτούρα, και γ) γιατί είναι μια κοινωνική ομάδα που λόγω της πανεπιστημιακής μόρφωσης μπορεί να επηρεάσει την διαμόρφωση του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού.

Με βάση την προηγηθείσα θεωρητική αιτιολόγηση δύο κεντρικές ερευνητικές υποθέσεις εξετάζονται στην παρούσα έρευνα:

1. Οι φοιτητές –τριες, που έχουν ζήσει τα περισσότερα χρόνια της ζωής τους στην επαρχία έχουν μάθει τον παραδοσιακό χορό κυρίως με παραδοσιακές διαδικασίες, ενώ όσοι και όσες έζησαν κυρίως στις πόλεις με τις φολκλορικές.

2. Θα υπάρξει σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ παραδοσιακού και φολκλορικού τρόπου ως προς α) το επίπεδο των χορευτικών γνώσεων και β) ως προς το προφίλ των μουσικοχορευτικών προτιμήσεων.

Μεθοδολογία

Το δείγμα αποτέλεσαν 1435 φοιτητές-τριες (1,5% του συνολικού αριθμού των 107.041) που φοιτούσαν στις διάφορες Πανεπιστημιακές σχολές της χώρας το 1997. Για την διαμόρφωση του δείγματος έγινε δειγματοληψία σε τρία επίπεδα. Σε επίπεδο χώρας έγινε κατανομή με αναλογικό τρόπο του αριθμού των φοιτητών – τριων ανά διαμέρισμα. Σε επίπεδο διαμερίσματος με τρόπο αναλογικό ανά σχολή και τέλος σε επίπεδο σχολών με τυχαία δειγματοληψία από το σύνολο των φοιτητών όλων των ετών που παρακολουθούσαν τα μαθήματα στη συγκεκριμένη σχολή.

Στην έρευνα χρησιμοποιήθηκε ερωτηματολόγιο κλειστών απαντήσεων. Για τη μεταβλητή που αφορούσε τον τόπο που έζησαν τα περισσότερα χρόνια της ζωής τους οι φοιτητές – τριες χρησιμοποιήθηκε τετρα-κατηγορική κλίμακα με τις εξής απαντήσεις α) Αθήνα-Πειραιά-Θεσσαλονίκη, β) μεγάλη πόλη με περισσότερους από 10.000 κατοίκους, γ) μικρή πόλη με περισσότερους από 2000 κατοίκους, δ) χωριό με λιγότερους των 2000 κατοίκων. Για τη μεταβλητή που αφορούσε τον αριθμό των ελληνικών παραδοσιακών χορών που γνώριζαν οι φοιτητές – τριες, χρησιμοποιήθηκε και πάλι πεντα-κατηγορική κλίμακα με τις εξής απαντήσεις α) κανένα χορό, β) 1 έως 5, γ) 6 έως 10, δ) 11 έως 15 ε) 16 και άνω. Για τον παράγοντα που αφορά την προτίμηση των φοιτητών-τριων προς τους ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς χρησιμοποιήθηκαν οι παρακάτω ερωτήσεις (μεταβλητές) α) Χορεύεις στο γλέντι του Γάμου ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς; β) Χορεύεις στο γλέντι της παρέας σου με ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς; γ) Χορεύεις στο πανηγύρι του χωριού με ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς; δ) Χορεύεις σε κέντρο ψυχαγωγίας με αποκλειστικά ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς; ε) Χορεύεις σε κέντρο ψυχαγωγίας με αποκλειστικά ξένους χορούς; ζ) Επιδιώκεις να παρακολουθείς ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς στην τηλεόραση; η) Επιδιώκεις να ακούς παραδοσιακή μουσική στην τηλεόραση και το ραδιόφωνο; θ) Επιδιώκεις να ακούς μοντέρνα μουσική στην τηλεόραση και το ραδιόφωνο; ι) Επιδιώκεις να διασκεδάσεις σε ένα κέντρο ψυχαγωγίας με αποκλειστικά ελληνική παραδοσιακή μουσική; κ) Επιδιώκεις να διασκεδάσεις σε ένα κέντρο ψυχαγωγίας με αποκλειστικά μοντέρνα μουσική; Οι απαντήσεις στα ερωτήματα δόθηκαν με βάση την πενταβάθμια κλίμακα: Ποτέ (1), Πολύ σπάνια (2), Μερικές φορές (3), Συχνά (4) και Πολύ Συχνά (5). Για τη μεταβλητή που αφορά τον τρόπο εκμάθησης του παραδοσιακού χορού χρησιμοποιήθηκε το ερώτημα, «*που έμαθες τους ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς;*» Οι απαντήσεις που μπορούσαν να δοθούν ήταν: α) στο σχολείο, β) στην οικογένεια, γ) στο ευρύτερο συγγενικό και φιλικό περιβάλλον δ) στις κοινωνικές εκδηλώσεις και ε) στο πολιτιστικό/χορευτικό σύλλογο. Εξαιτίας δε του γεγονότος ότι οι ερωτώμενοι μπορούσαν να δώσουν περισσότερες της μιας απαντήσεις, αυτές ομαδοποιήθηκαν ως εξής: α) με κανένα τρόπο αν απαντούσαν ότι δεν έχουν μάθει κανένα χορό ή αν αυτούς του χορούς που έμαθαν, δεν τους έμαθαν με καμία από τις προτεινόμενες

διαδικασίες, β) με παραδοσιακές διαδικασίες, αν απαντούσαν ότι έμαθαν χορό στην οικογένεια ή στο ευρύτερο συγγενικό και φιλικό περιβάλλον ή στις κοινωνικές εκδηλώσεις ή με συνδυασμό αυτών, γ) σε φολκλορικές διαδικασίες αν απαντούσαν ότι έμαθαν χορό στο σχολείο ή στον πολιτιστικό/χορευτικό σύλλογο ή με συνδυασμό αυτών και δ) σε μικτές, αν απαντούσαν ότι έμαθαν χορό και με παραδοσιακές και με φολκλορικές διαδικασίες.

Η αξιοπιστία του ερωτηματολογίου ελέγχθηκε αρχικά με την μέθοδο test-retest σε ομάδα είκοσι (20) φοιτητών που επιλέχθηκαν τυχαία από δύο Τμήματα του Πανεπιστημίου της Αθήνας. Το ίδιο ερωτηματολόγιο συμπληρώθηκε μετά από δέκα πέντε ημέρες (15) κάτω από τις ίδιες συνθήκες. Ο έλεγχος αξιοπιστίας test-retest έδωσε τους εξής στατιστικούς δείκτες: ICC=0,9161, $\alpha_1=0,8220$, $\alpha_2=0,7517$. Η ανάλυση εσωτερικής συνέπειας για το σύνολο του δείγματος έδωσε συντελεστή αξιοπιστίας $\alpha=0,8343$ ($p=0,0000$) για τις δώδεκα ερωτήσεις και $\alpha=0,8023$ ($p=0,000$) για τις δέκα ερωτήσεις του μουσικοχορευτικού προφίλ του δείγματος.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε όλα τα Πανεπιστήμια της χώρας από τον Σεπτέμβριο του 1997 ως το Μάιο του 1998. Τα ερωτηματολόγια συμπληρώνονταν από τους φοιτητές -τριες και επιστρέφονταν επί τόπου στον υπεύθυνο της έρευνας. Στο ερωτηματολόγιο απάντησαν 49,5% φοιτητές και 50,5% φοιτήτριες.

Τα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου αναλύθηκαν α) με στατιστική ανάλυση συχνοτήτων, β) με απαραμετρική ανάλυση συσχέτισης με βάση τον δείκτη συνάφειας C και τον δείκτη συσχέτισης κατά Spearman r_s , γ) με απαραμετρική ανάλυση διασποράς Kruskal-Wallis και δ) με απαραμετρική σύγκριση Mann-Whitney (Βαγενάς 1995).

Αποτελέσματα

Στον πίνακα 1 παρουσιάζεται το δημογραφικό προφίλ του δείγματος, όπου φαίνεται ότι, το ποσοστό των φοιτητών -τριων που έχουν ζήσει τα περισσότερα χρόνια της ζωής τους στην Αθήνα, Πειραιά και Θεσσαλονίκη είναι 46,7%, ενώ σε μεγάλη πόλη το ποσοστό αυτό διαμορφώνεται σε 34,3%, σε μικρή πόλη 10,4% και σε χωριό 8,6%.

Τόπος Γέννησης	Συχνότητα		Τόπος που έζησαν τα περισσότερα χρόνια της ζωής τους	Συχνότητα	
	f	%f		f	%f
Αθήνα - Πειραιάς - Θεσσαλονίκη	745	51,9	Αθήνα - Πειραιάς - Θεσσαλονίκη	670	46,7
Μεγάλη πόλη	470	32,8	Μεγάλη πόλη	492	34,3
Μικρή πόλη	101	7,0	Μικρή πόλη	149	10,4
Χωριό	78	5,4	Χωριό	124	8,6
Εξωτερικό	41	2,9		-	-

Πίνακας 1 Το δημογραφικό προφίλ του δείγματος (N=1435)

Στον πίνακα 2 δίνονται οι δείκτες κεντρικής τάσης των μεταβλητών και συγκεκριμένα η διάμεση (Md), η επικρατούσα τιμή (Mo), η διάμεσος (Md) και το αριθμητικό εύρος.

Μεταβλητές	Διάμεσος Κορυφή			
	Md	Mo	Min	Max
Αριθμός χορών που γνωρίζουν	2,00	2	1	5
Τρόπος μάθησης των χορών	2,00	2	0	3
Χορεύουν στο γλέντι του Γάμου	3,00	5	1	5
Χορεύουν στο γλέντι της παρέας	4,00	5	1	5
Χορεύουν στο πανηγύρι του χωριού	2,00	1	1	5

Χορεύουν σε κέντρο με παραδοσιακούς χορούς	3,00	3	1	5
Παρακολουθούν παραδοσιακούς χορούς στην τηλεόραση	2,00	1	1	5
Ακούν παραδοσιακή μουσική	2,00	1	1	5
Ακούν παραδοσιακή μουσική	2,00	1	1	5
Επιδιώκουν να διασκεδάσουν σε κέντρο με παραδοσιακούς χορούς	2,00	2	1	5

Επεξήγηση 1= Κανένα/Ποτέ 2=1-5/Πολύ σπάνια 3=6-10/Μερικές φορές 4=11-15/Συχνά 5=16 και άνω/Πολύ συχνά

Πίνακας 2: Απαραμετρικά περιγραφικά Στατιστικά Μεταβλητών (N=1435)

Τα αποτελέσματα της συχνοτικής ανάλυσης δίνονται στον πίνακα 3. Στο ερώτημα πόσους χορούς γνωρίζουν, η επικρατούσα απάντηση, ήταν από 1 έως 5 χορούς (Md=2), ενώ ένα αθροιστικό ποσοστό της τάξεως του 16,7%, απάντησε ότι γνωρίζει άνω των 10 χορών.

Στο ερώτημα, με ποιο τρόπο έμαθαν να χορεύουν τους ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς, απάντησαν ότι έμαθαν με παραδοσιακό και φολκlorικό τρόπο (μικτό) το 21,0% των φοιτητών –τριών, με αμιγώς φολκlorικό το 36,7%, με αμιγώς παραδοσιακό το 21,3% και 21,0% δεν έμαθαν με κανένα τρόπο.

Σε ότι αφορά το ερώτημα για το χορευτικό προφίλ των φοιτητών-τριών, τα ποσοστά αυτών που χορεύουν στο πανηγύρι του χωριού είναι πολύ συχνά 11,5%, συχνά 10,6% μερικές φορές 16% πολύ σπάνια 22,9, ενώ το 39% των ερωτηθέντων δεν χορεύουν ποτέ. Τα αντίστοιχα ποσοστά για το γλέντι σε φιλική παρέα, στο γάμο και σε κέντρο ψυχαγωγίας με ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς εμφανίστηκαν σαφώς μεγαλύτερα για τις τέσσερις κατηγορίες που αφορούν τη συμμετοχή και αντίστοιχα μειωμένα για την κατηγορία 1 (ποτέ δεν χορεύουν).

Στα ερωτήματα, αν επιδιώκουν να δουν μουσικοχορευτική παράσταση με ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς στην τηλεόραση και αν ακούν παραδοσιακή μουσική τα αντίστοιχα ποσοστά είναι πολύ χαμηλά. Είναι χαρακτηριστικό ότι ποτέ δεν βλέπουν μουσικοχορευτική παράσταση το 40,4% των φοιτητών-τριών και ποτέ δεν ακούν παραδοσιακή μουσική το 35,7%.

Μεταβλητές	ΚΛΙΜΑΚΑ ΚΑΤΗΓΟΡΙΚΩΝ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ									
	1		2		3		4		5	
	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f	f	%f
	Κανένα		1-5		6-10		11-16		<16	
Αριθμός χορών που γνωρίζουν	314	21,9	694	48,4	188	13,1	99	6,9	140	9,8
	Κανένας		Παραδο-		Φολκlorι-		Μικτός			
	0		σιακός		κός		3			
Τρόπος μάθησης των χορών	301	21,0	306	21,3	526	36,7	302	21,0		
	Ποτέ		Πολύ		Μερικές		Συχνά		Πολύ	
	Ποτέ		Σπάνια		φορές		Συχνά		Συχνά	
Χορεύουν στο γλέντι του Γάμου	235	16,4	245	17,1	324	22,6	304	21,2	327	22,8
Χορεύουν στο γλέντι της παρέας	155	10,8	188	13,1	327	22,8	339	23,6	426	29,7
Χορεύουν στο πανηγύρι του χωριού	559	39	329	22,9	230	16,0	152	10,6	165	11,5
Χορεύουν σε κέντρο με παραδοσιακούς χορούς	338	23,6	306	21,3	362	25,2	245	17,1	184	12,8
Παρακολουθούν παραδοσιακούς χορούς στην τηλεόραση	580	40,4	439	30,6	270	18,8	96	6,7	49	3,4
Ακούν παραδοσιακή μουσική	513	35,7	462	32,2	290	20,2	118	8,2	52	3,6
Επιδιώκουν να διασκεδάσουν σε κέντρο με παραδοσιακούς χορούς	333	23,2	452	30,1	384	26,8	192	13,4	94	6,6

Πίνακας 3: Ανάλυση συχνοτήτων των μεταβλητών

Η στατιστική διερεύνηση της επίδρασης του τρόπου με τον οποίο έμαθαν να χορεύουν οι φοιτητές – τρεις α) στις χορευτικές τους προτιμήσεις και β) στον αριθμό των χορών που έμαθαν, έγινε με απαραμετρική ανάλυση διασποράς Kruskal-Wallis (πίνακας 4) και με δείκτες συνάφειας C (πίνακας 5) και Spearman r_s (πίνακας 6). Επιπλέον η στατιστική διερεύνηση της διαφοροποίησης των δύο κύριων τρόπων μάθησης των χορών (παραδοσιακού και φολκλορικού) α) ως προς τον αριθμό των χορών που έμαθαν οι φοιτητές – τρεις και β) ως προς τον τόπο που έχουν ζήσει τα περισσότερα χρόνια της ζωής τους έγινε με απαραμετρική σύγκριση Mann-Whitney (πίνακας 8) και με τους δείκτες συνάφειας C (πίνακας 7). Τέλος η στατιστική διερεύνηση της σχέσης του τρόπου με τον οποίο έμαθαν να χορεύουν με τον τόπο που έζησαν τα περισσότερα χρόνια της ζωής τους έγινε με τους δείκτες συνάφειας C (πίνακας 5) και Spearman r_s (πίνακας 6).

Οι συσχετίσεις του τρόπου μάθησης των χορών με κάθε μια από τις μεταβλητές που προσδιορίζουν το χορευτικό προφίλ των φοιτητών – τριών, αποδείχθηκαν όλες υψηλά ($p < 0,01$) σημαντικές (πίνακας 6), με χαρακτηριστική τη συσχέτιση με τη συμμετοχή σε ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς στο γλέντι του γάμου ($r_s = 0,43$), σε ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς στο γλέντι της παρέας ($r_s = 0,40$), σε ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς στο πανηγύρι του χωριού ($r_s = 0,31$) και σε κέντρο με ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς ($r_s = 0,37$). Επίσης η ανάλυση διασποράς Kruskal-Wallis έδειξε υψηλά σημαντικές διαφοροποιήσεις των επιπέδων του παράγοντα “τρόπος μάθησης” ως προς κάθε μια από τις τέσσερις μεταβλητές του χορευτικού προφίλ (πίνακας 4).

Όπως διαπιστώνεται από τον πίνακα 6 ο τρόπος μάθησης των χορών συσχετίστηκε σημαντικά με την μεταβλητή α) κατά πόσο παρακολουθούν παραδοσιακούς χορούς στην τηλεόραση ($r_s = 0,24$) και β) με τη μεταβλητή κατά πόσο ακούν παραδοσιακή μουσική ($r_s = 0,20$).

Η ανάλυση διασποράς Kruskal-Wallis έδειξε υψηλά σημαντικές διαφοροποιήσεις των επιπέδων του τρόπου μάθησης ως προς κάθε μια από τις τρεις μεταβλητές του προφίλ μουσικοχορευτικών προτιμήσεων και συνηθειών (πίνακας 4).

Η συσχέτιση του τρόπου μάθησης των χορών με τον αριθμό των χορών έδειξε υψηλή στατιστική σημαντικότητα τόσο με βάση το δείκτη Spearman (πίνακας 6) ($r_s = 0,61$), όσο και με βάση το δείκτη συνάφειας C (πίνακας 5) ($C = 0,69$, $p < 0,01$). Επιπλέον και η ανάλυση διασποράς Kruskal-Wallis έδειξε επίσης υψηλά σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των τεσσάρων επιπέδων του παράγοντα, “τρόπος μάθησης” ως προς τον αριθμό των χορών που δήλωσαν ότι γνωρίζουν οι φοιτητές – τρεις (πίνακας 4).

Η συσχέτιση του τρόπου μάθησης των χορών και του τόπου διαμονής, ήταν στατιστικώς σημαντική (πίνακας 6) ($r_s = 0,08$, $p < 0,01$) και (πίνακας 5) ($C = 0,11$, $p < 0,023$), αλλά σχετικώς χαμηλή και ανέδειξε περίπου 6% κοινή διασπορά. Εξετάζοντας ειδικότερα την επίδραση των δύο κύριων τρόπων μάθησης των χορών (παραδοσιακού και φολκλορικού) στον αριθμό των χορών που έμαθαν οι φοιτητές – τρεις και σε σχέση με τον τόπο που έχουν ζήσει τα περισσότερα χρόνια της ζωής τους διαπιστώνεται ότι ως προς τον τόπο διαμονής δεν θεμελιώνεται στατιστικώς σημαντική σχέση ($C = 0,062$, $p < 0,353$) και το αποτέλεσμα αυτό ενισχύεται και από την μη σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο κύριων τρόπων μάθησης ως προς τη μεταβλητή που αφορά τον τόπο διαμονής (πίνακας 8, $Z = -0,564$, $p = 0,573$).

Τέλος η σύγκριση μεταξύ του παραδοσιακού και του φολκλορικού τρόπου μάθησης των παραδοσιακών χορών (πίνακας 8) ως προς τον αριθμό των χορών που έμαθαν οι φοιτητές – τρεις έδειξε σημαντική διαφορά ($Z = -6,065$, $p = 0,000$). Αντίστοιχη σημαντική απεδείχθη και για την συμμετοχή στο χορό που γίνεται στο πανηγύρι του χωριού ($Z = -2,075$, $p = 0,038$) ενώ οι υπόλοιπες μεταβλητές δεν διαφοροποιήθηκαν σημαντικά.

Μεταβλητή	Τρόπος μάθησης	R	χ^2	df	p
Αριθμός χορών που γνωρίζουν	0	175	776.97	3	0.000
	1	765			
	2	889			
	3	915			
Χορεύουν στο γλέντι του Γάμου	0	347	353.15	3	0.000
	1	778			
	2	772			
	3	933			
Χορεύουν στο γλέντι της παρέας	0	378	296.26	3	0.000
	1	760			
	2	779			
	3	908			
Χορεύουν στο πανηγύρι του χωριού	0	439	210.46	3	0.000
	1	797			
	2	739			
	3	878			
Χορεύουν σε κέντρο με παραδοσιακούς χορούς	0	394	262.53	3	0.000
	1	764			
	2	779			
	3	888			
Παρακολουθούν παραδοσιακούς χορούς στην τηλεόραση	0	523	130.89	3	0.000
	1	718			
	2	770			
	3	820			
Ακούν παραδοσιακή μουσική	0	537	94.10	3	0.000
	1	774			
	2	725			
	3	831			
Επιδιώκουν να διασκεδάσουν σε κέντρο με παραδοσιακούς χορούς	0	510	108,43	3	0.000
	1	765			
	2	743			
	3	814			

Πίνακας 4 Αποτελέσματα απαραμετρικής ANOVA Kruskal-Wallis για την επίδραση του τρόπου εκμάθησης του ελληνικού παραδοσιακού χορού

Συσχέτιση	χ^2	C	p
Τρόπος Μάθησης με Αριθμό Χορών	1322,75	0,693	0,000
Τρόπος Μάθησης με Τόπος Διαμονής	19,29	0,115	0,023

C= con-tingency coefficient

Πίνακας 5 Αποτελέσματα κύριων απαραμετρικών Συσχετίσεων C (N=1435)

Μεταβλητές	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Τόπος που έζησαν τα περισσότερα χρόνια της ζωής τους	1									
2. Αριθμός χωρών που γνωρίζουν	0,20**	1								
3. Τρόπος μάθησης των χωρών	0,08**	0,61**	1							
4. Χορεύουν στο γλέντι του Γάμου	0,16**	0,56**	0,43**	1						
5. Χορεύουν στο γλέντι της παρέας	0,09**	0,51**	0,40**	0,68**	1					
6. Χορεύουν στο πανηγύρι του χωριού	0,12**	0,46**	0,31**	0,61**	0,48**	1				
7. Χορεύουν σε κέντρο με παραδοσιακούς χορούς	0,13**	0,49*	0,37**	0,64**	0,64**	0,56**	1			
8. Παρακολουθούν παραδοσιακούς χορούς στην τηλεόραση	0,12**	0,39**	0,24**	0,35**	0,27**	0,39**	0,38**	1		
9. Ακούν παραδοσιακή μουσική	0,15**	0,32**	0,20**	0,31**	0,22**	0,38**	0,34**	0,65**	1	
10. Επιδιώκουν να διασκεδάσουν σε κέντρο με παραδοσιακούς χορούς	0,11**	0,37**	0,21**	0,43**	0,41**	0,41**	0,51**	0,44**	0,48**	1

** $p < 0.01$ και * $p < 0.05$

Πίνακας 6: Αποτελέσματα απαραμετρικών Συσχετίσεων Spearman r_s

Τρόπος Μάθησης	Τόπος Διαμονής				Σύνολο
	1	2	3	4	
1	143	105	27	31	306
2	229	197	59	41	526
Σύνολο	372	302	86	72	832

$\chi^2 = 3,26$, $C=0,062$, $p=0,353$

Πίνακας 7α: Απαραμετρική συσχέτιση Τρόπου Μάθησης (1: παραδοσιακός, 2: φολκλωρικός) με Τόπο Διαμονής (N=832)

Τρόπος Μάθησης	Αριθμός Χωρών					Σύνολο
	1	2	3	4	5	
1	7	233	37	14	15	306
2	10	295	96	48	77	526
Σύνολο	17	528	133	62	92	832

$\chi^2 = 38,96$, $C=0,21$, $p=0,000$ ***

Πίνακας 7β: Απαραμετρική συσχέτιση Τρόπου Μάθησης (1: παραδοσιακός, 2: φολκλωρικός) με Αριθμό Χωρών (N=832)

Μεταβλητή	Παραδοσιακός RANK SUMS R ₁	Φολκλωρικός RANK SUMS R ₂	Mann-Whitney U	Z	p
Τόπος που έζησαν τα περισσότερα χρόνια της ζωής	411	420	78730.00	-0.564	0.573
Αριθμός χορών που γνωρίζουν	360	450	63056.00	-6.065	0.000
Χορεύουν στο γλέντι του Γάμου	419	415	79705.50	-0.235	0.812
Χορεύουν στο γλέντι της παρέας	409	421	78223.50	-0.699	0.485
Χορεύουν στο πανηγύρι του χωριού	438	404	73757.00	-2.075	0.038
Χορεύουν σε κέντρο με παραδοσιακούς χορούς	411	420	78724.00	-0.538	0.59
Παρακολουθούν παραδοσιακούς χορούς στην τηλεόραση	397	427	74532.00	-1.820	0.069
Ακούν παραδοσιακή μουσική	435	406	74774.00	-1.784	0.074
Επιδιώκουν να διασκεδάσουν σε κέντρο με παραδοσιακούς χορούς	433	407	75454.50	-1.554	0.120

Πίνακας 8 Αποτελέσματα απαραμετρικών συγκρίσεων Mann-Whitney για τις διαφορές μεταξύ παραδοσιακού (1) και φολκλωρικού (2) τρόπου εκμάθησης (N=832)

Συζήτηση- Συμπεράσματα

Η ερευνητική υπόθεση που ήθελε τους φοιτητές –τριες, που έζησαν τα περισσότερα χρόνια της ζωής τους στην επαρχία, να έχουν μάθει τους παραδοσιακούς χορούς κυρίως με παραδοσιακές διαδικασίες, ενώ όσοι και όσες έζησαν κυρίως στις πόλεις, με φολκλωρικές, δεν επαληθεύτηκε στατιστικώς. Κάτι τέτοιο δεν είναι ασύμβατο με το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας, μιας και φανερώνει ότι η διαδικασία του εκμοντερνισμού έχει επηρεάσει ανάλογα και τα μη αστικά κέντρα. Το ερώτημα που ανακύπτει, είναι “πώς εκμοντερνίζεται η διαδικασία εκμάθησης του παραδοσιακού χορού;”. Αυτό πιθανώς ερμηνεύεται από την ύπαρξη των πολιτιστικών συλλόγων που αναπτύχθηκαν όχι μόνο στα αστικά κέντρα, αλλά και στις μικρές πόλεις και στα χωριά (Μερακλής 1989). Το φαινόμενο της ανάπτυξης των πολιτιστικών συλλόγων στα μη αστικά κέντρα, που αναβιώνουν και αναπαριστούν τις διάφορες παραδοσιακές μορφές και ειδικότερα τη μουσικοχορευτική μας παράδοση έχει επισημανθεί από τον ερευνητή της Λαογραφίας Μ. Μερακλή (1989) που το όρισε ως “φολκλωρικό εξωτισμό”. Διαπιστώνεται έτσι ότι στην σύγχρονη εποχή κυριαρχούν οι φολκλωρικές διαδικασίες (σχολείο, πολιτιστικοί χορευτικοί σύλλογοι, πνευματικά κέντρα) εκμάθησης των παραδοσιακών χορών.

Η ερευνητική υπόθεση περί ύπαρξης σημαντικής διαφοροποίησης μεταξύ παραδοσιακού και φολκλωρικού τρόπου ως προς το επίπεδο των χορευτικών γνώσεων επαληθεύτηκε στατιστικώς. Όπως αποδείχθηκε, ότι υπάρχει στατιστικώς σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο κύριων τρόπων εκμάθησης ως προς τον αριθμό των χορών που χορεύουν οι φοιτητές και οι φοιτήτριες (πίνακας 8). Επιπλέον διαπιστώθηκε, ότι οι φοιτητές – τριες που γνωρίζουν περισσότερους χορούς, τους έμαθαν με φολκλωρικές διαδικασίες καθότι από τη μία μεριά αποδείχθηκε στατιστικώς σημαντική συσχέτιση του τρόπου εκμάθησης με τον αριθμό των χορών, από την άλλη η ανάλυση διασποράς έδειξε υψηλά σημαντικές διαφοροποιήσεις των

επιπέδων του πολυκατηγορικού παράγοντα, “τρόπος μάθησης” ως προς τον αριθμό των χορών που γνωρίζουν οι φοιτητές –τριες. Ο αριθμός των χορών αυτών, σε ένα μεγάλο ποσοστό, ξεπερνάει κατά πολύ τους πέντε χορούς που κατά μέσο όρο χορεύονταν στην παραδοσιακή κοινωνία (Δήμας, 1989). Η ερμηνεία του φαινομένου αυτού συνδέεται και πάλι με την ύπαρξη των πολιτιστικών συλλόγων και του σχολείου, που δεν περιορίζονται αυστηρά στο τοπικό χορευτικό ρεπερτόριο. Ίσως, όμως, αυτό να οφείλεται και στο άνοιγμα και στην κινητικότητα της σημερινής κοινωνίας (Friedl, 1963) εξαιτίας της ανάπτυξης των μέσων επικοινωνίας, συγκοινωνίας, καθώς και του εσωτερικού τουρισμού που φέρνουν νέα πολιτιστικά στοιχεία.

Η ερευνητική υπόθεση της ύπαρξης σημαντικής διαφοροποίησης ειδικά μεταξύ παραδοσιακού και φολκλορικού τρόπου ως προς το προφίλ των μουσικοχορευτικών προτιμήσεων δεν τεκμηριώθηκε, καθότι στατιστικώς σημαντική διαφορά διαπιστώθηκε μόνο ως προς τη συμμετοχή σε χορούς στα πανηγύρια του χωριού (πίνακας 8). Όταν η υπόθεση αυτή διερευνήθηκε με αναλύσεις που έγιναν και στις τρεις κατηγορίες των τρόπων εκμάθησης (παραδοσιακού, φολκλορικού και μικτού) τα αποτελέσματα έδειξαν υψηλά σημαντικές συσχετίσεις με όλες τις μεταβλητές που προσδιορίζουν το μουσικοχορευτικό προφίλ (πίνακας 6) και υψηλά σημαντικές διαφοροποιήσεις των επιπέδων του παράγοντα (πίνακας 4). Κατά συνέπεια, η υπόθεση μπορεί να γίνει αποδεκτή στη γενική της μορφή, καταδεικνύοντας ότι οι παραδοσιακές διαδικασίες εκμάθησης, ενισχύουν τις χορευτικές προτιμήσεις, που αφορούν παραδοσιακές μορφές του χορού, όπως ο χορός των πανηγυριών.

Από τα αποτελέσματα επίσης της έρευνας, φαίνεται ότι οι φοιτητές-τριες χορεύουν περισσότερο στο γλέντι με μια φιλική παρέα από ότι στο γλέντι του γάμου ενός συγγενούς ή φίλου, λιγότερο σε κέντρο ψυχαγωγίας με ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς και ακόμη λιγότερο στο πανηγύρι του χωριού. Το ότι χορεύουν λιγότερο στο πανηγύρι του χωριού ενδεχομένως να οφείλεται και στο γεγονός ότι αυτά έχουν περιοριστεί κατά πολύ τα τελευταία χρόνια (Δήμας 1993, Ζωγράφου, 1989). Επίσης γίνεται φανερό ότι οι φοιτητές – τριες σπανίως ακούν παραδοσιακή μουσική ή βλέπουν μουσικοχορευτική παράδοση με ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς στην τηλεόραση. Αυτό ίσως οφείλεται στην επίδραση της σύγχρονης μουσικής (ελληνικής και ξένης) που έχει επηρεάσει τις μουσικοχορευτικές προτιμήσεις των φοιτητών – τριών.

Καταληκτικά γίνεται φανερό, ότι η διαδικασία του εκμοντερνισμού της ελληνικής κοινωνίας έχει επηρεάσει όχι μόνο τις μουσικοχορευτικές προτιμήσεις των νέων της χώρας, πράγμα που μπορεί κάποιος να ισχυρισθεί ότι είναι αναμενόμενο για την κατηγορία αυτή του πληθυσμού, αλλά και τις διαδικασίες μετάδοσης του ελληνικού παραδοσιακού χορού από γενιά σε γενιά. Μια αντίστοιχη έρευνα, που θα μελετούσε το σύνολο του πληθυσμού των νέων, κρίνεται σκόπιμη για να εξαχθούν πληρέστερα συμπεράσματα.

Βιβλιογραφία

- Βαγενάς, Γ.** (1995), *Στατιστικές εφαρμογές στη φυσική αγωγή και στον αθλητισμό*, Αθήνα
- Γουλιμάρης Δ.** (1998), *Μελέτη της Οργανωτικής Δομής και λειτουργίας των φορέων Παραδοσιακού Χορού στην Ελλάδα και στο Βέλγιο. Η Ευρωπαϊκή διάσταση, Διδακτορική διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή.*
- Δήμας Η.** (2001), *Λαϊκή μουσικοχορευτική παράδοση: Χορευτικές συνήθειες των φοιτητών-τριών της Ελλάδας*, Αθήνα.
- Δήμας, Η.** (1989), *Ο Παραδοσιακός χορός στο Συρράκο: Λαογραφική-Ανθρωπολογική προσέγγιση*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Δήμας, Η.** (1993), *Η χορευτική Παράδοση της Ηπείρου*, Αθήνα.
- Δούκα, Σ.** (1998), *Ο χαρακτήρας του χορού στην Κλασική Αρχαιότητα*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη.
- Friedl E.** (1963), *Vassika: A village in modern Greece*, New York: Rinehart and Winston.

- Ζήκος, Ι.** (1992), *Παιδαγωγική και μορφωτική δύναμη του Νεοελληνικού χορού με βάση το χορευτικό φαινόμενο στα χωριά της Ορεινής Ζώνης Βοΐου*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Ζωγράφου, Μ.** (1989), *Λαογραφική-Ανθρωπολογική προσέγγιση του Σέρα χορού των Ποντίων*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Κάρδαρης, Δ.** (2003), *Ο χορός στη Ζάκυνθο μέσα από την πολιτική-κοινωνική ιστορία από την Ενετοκρατία (1485) έως το 1925*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Koutsouba, M.** (1997), *PLURALITY IN MOTION: Dance and Cultural Identity on the Greek Ionian Island of Lefkada*. Unpublished doctoral dissertation, University of London.
- Loutzaki, I.** (1989), *Dance as a Cultural message: A study of Dance style in Among the Greek Refugees from Northern Thrace in Micro Monastiri, Neo Monastiri and Aeginion*, Unpublished doctoral dissertation, Belfast: The Queen' s University.
- Μερακλής, Μ.** (1973), *Ο σύγχρονος ελληνικός λαϊκός πολιτισμός*, Αθήνα: εκδόσεις Πνευματικό Κέντρο Ωρα.
- Μερακλής, Μ.** (1989), *Λαογραφικά Ζητήματα*, Αθήνα: εκδόσεις Χ. Μπούρα.
- Moser, H.** "Von Folklorismus in unserer Zeit", *Zeitschrift für Volkskunde* 58, 1962 σελ. 180-9
- Παναγιωτοπούλου, Α.** (1992), *Χορογένεση και χορογραφία του Νεοελληνικού χορού της επαρχίας Δωρίδας*, Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Πανοπούλου Κ.** (2001), *Η χορευτική ταυτότητα των Βλάχων του Νομού Σερρών*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Σέρρες.
- Πρανσιδής, Ι.** (1995), *Ο Παραδοσιακός χορός στις κοινότητες των Ακμπουναριωτών στο Γκένεραλ-Ιντζοβο Βουλγαρίας και στο Αιγίνιο Πιερίας. Συγκριτική Λαογραφική Προσέγγιση*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Σαχινίδης, Κ.** (1995), *Κοινωνική λειτουργία του Παραδοσιακού χορού στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία: Το παράδειγμα του Νομού Μαγνησίας*, Διδακτορική Διατριβή Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Σερμπέζης, Β.** (1995), *Συγκριτική μελέτη μεθόδων διδασκαλίας του Ελληνικού Παραδοσιακού Χορού σε παιδιά ηλικίας 9-11 ετών*, Διδακτορική Διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή.
- Σπηλιάκος, Σ.** (1998), *Ο Συρτός και ο Μπάλλος στη Νάξο. Χορολογική έρευνα των δομικών τους στοιχείων*, Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Τσαούσης, Δ.Γ.** (1987), *Η Κοινωνία του Ανθρώπου: Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, Αθήνα: εκδόσεις Gutenberg.
- Τυροβολά, Β.** (1994), *Ο χορός "ΣΤΑ ΤΡΙΑ" στην Ελλάδα. Δομική-Μορφολογική και τυπολογική προσέγγιση της μορφής του χορού "ΣΤΑ ΤΡΙΑ"*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Φιλίππου, Φ.** (2002), *Παράγοντες που υπεισέρχονται στη διαδικασία παραγωγής των παραστάσεων του Ελληνικού Παραδοσιακού Χορού των χορευτικών Συλλόγων του Νομού Ημαθίας*, Διδακτορική Διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή.